

ШЫН

РСФСР-нин Компартиясынын Тыва рескомунун, Тыва АССР-нин Дээди Сөвединиң болгаш Министрлер Чөвүлелиниң органы

ТӨЛЕВИЛЕП

Турцияның президентизи Москвада келген

СУВЕРЕННИГ РЕСПУБЛИКАЛАР ЭВИЛЕЛИНИҢ ДУГАЙЫНДА КЕРЭЭ

Суверенниг күрүнелер — Керээниң кыркычыллары, боттарының улустарының Эвилелди чаартырыңар, кулаң-соруун илгериле-вишаң, нацияларын болгаш улустарын бот-догуннаар эргезин хүлээп көрүшкү; күрүнө суверенитетиниң дугайында республикалар-ның чарлааны декларацияларын унутулга болдур-гаш; эркен үениң кичээндигинден өөргөдигин ап база чурттуң амьдыралында болгаш бүгү делегейде өскөрүшүнүн кичээнге-гейге алгаш; РСФСР-ниң иштинге боттарының харылааларын чаа эң үндөснөргө тур-гарын шийтирилээр.

далдары тургузарын бол-гаш оок эргелериниң ба-за хосталгаларының идел-диг маадылдарын хан-дырары күзөвишаң; улустарының материалдыг чаагай чорутуун болгаш угаан-болал сайыралынын, национал культулараның бот-боттарындан байла-шырынын, нияти айыл чок чорукту хандыралынын дугайында сагыш салбы-шаң; эркен үениң кичээндигинден өөргөдигин ап база чурттуң амьдыралында болгаш бүгү делегейде өскөрүшүнүн кичээнге-гейге алгаш; РСФСР-ниң иштинге боттарының харылааларын чаа эң үндөснөргө тур-гарын шийтирилээр.

культура хөгжүлдезиниң аргаларын маадылаар. Республикалар расмизме, шонизмге, национализмге, улустарының эргелерин кы-зарынын кандыг-даа се-мэзшенириниң шийтирил-диг удуз тургусу. Керээниң кыркычыллары нияти кичи төрөлгөтениң болгаш на-ционал үнелиг чүдүлдерин чүдүлдешир көөрүн удуз-тулга болдурар.

Уште, Республикалар деле-гей эргелерин чүдүлдешир хүлээп көргөни нормаларга дүшүрүп кичиниң эргези кол болурун эң чутула при-цип кылдыр хүлээп көөр. Бүгү хамаатыларга төрөзү дүшүн өөренир болгаш ажылаар, информацияны шапталарын чокка алыр ар-ганы, шажын-чүдүлгенин хостуун, өске-даа политик-тиг, социал-экономика, хууда эргелерин база хос-талгалары маадылаар.

дезининге хандыралыңче чүтүр. Беште, Эвилелди тургузуу турар республикалар күрү-нө эрге-чагыргазын бүрү-нү-биле ээлеп, бодуну на-ционал-күрүнө база админис-тратив-девискээр тургу-зуун, эрге-чагырга болгаш эргелер башкарылга орган-нарының системанын бот-тускайлаң тодардыр. Олар чонунуң төзөлгөзине бол-гаш улустарың хостуг ку-лаң-соруунуң илгериле-винге үндөшүлгөзине де-мократияны нияти кол үндө-син принцип кылдыр хүлээп көрүп, эрге-хоойлууду кү-рүнени тургузарыңче чүтү-дүп турар, ол авторитарлыг база ужуз-дурм чок чорук-тарже кайдыг-даа семэз-шинерге удуз маадыла болуз ужуздуз.

лары болза быжыг тайбын, адролуг болгаш массалыг узуунашкыны өске-даа чүпектерин узуунашкы, ки-жи төрөлгөтениң делегей чергелиг айтырларын шийтирилээрине күрүнө-лериниң кады ажылдакыл-газы болгаш улустарың Керээниң кыркычыллары медегеп турар. Республикалар делегей нияти-лелгезиниң бүрүн эргелиг кеңигүнери бо-лур. Олар, бо Керээниң

ССРЭ-ниң Президентизи М. С. Горбачевтуң чаала-нын өзүгээр Турцияның пре-зидентизи Тургут Озал ал-баның аян-чоруну кылып, март 11-де Москвада чедип келген. Анкарадан тускай само-лет найысылалдың «Внуко-во» аэропортуна келген үе-де Турцияның болгаш Со-вет Эвилелиниң күрүнө ту-ктарын көдүргөн. ССРЭ-ниң Чепектиг Күштериниң үш хевирлериниң — кургаг чер шериглериниң, Шериг-Агаар Күштериниң болгаш Шериг-Далай Флотунун дай-ыгычылларың хундугу та-нымылдын чыскааган. Тур-цияның болгаш ССРЭ-ниң күрүнө гимнлерин өрнөстр күөстөкөн.

Бистия чуртувустун ора-лакчы президентизи Г. И. Янаев болгаш Т. Озал совет дайынчыларының баары-биле өрткөнгөн. Аэропортка уткуп алыш-кынын өзүлүлүг хундугу та-нымылдың маржы-биле доозулган. Мотоциклстерниң үдөл-гези-биле автомашиналар аэропортта Кремльче ут-лай чорупкан. Турцияның болгаш Совет Эвилелиниң күрүнө туктарын орук дур-гаар көдүргөн турган. Уткуп алышкынын кол албан өзүлүлүг Кремльче Георгиев дайына болган. М. С. Горбачев Т. Озалга байыр чедирген. (СЭТА).

Үндезин

принциптер

Бирээде, Керээниң кир-жикчи республика бүрү-зү суверенниг күрүнө болу-р. ССР Эвилелди — ден эр-гелиг республикаларын эңи тура-биле каттышкы-нын түнөшүлде тургусту-ган болгаш ааа Керээниң кыркычылларының тылым бергени бүрүн эргелериниң чергези-биле күрүнө эрге-чагыргазын боттандырып

турар суверенниг федератив-тиг демократтыг күрүнө. Ийде, Эвилелди тургу-зуу турар республикалар боду-нун хөгжүлдезиниң бүгү айтырларын бот-тускай-лаң шийтирилээр бодун-га хевээр арттырар, олар-ны девискээрине чурттап турар бүгү улустарга поли-тиктиг эргелерин болгаш социал-экономика болгаш

Дөртте, Республикалар хамааты нияти-лелди хевир-леп тургузарын база хөгжү-дерин хосталгалың болгаш чаагай чорукту эң чутула негелдес деп санап турар. Олар кичилерин негелде-хергелдерин, ончунуң хевирлерин болгаш ажыла-ары чорудулгалың аргал-ларын хостуг шийтириниң, социал чорукту чорукту-заа камгалалың принципте-рин боттандыралың үн-

Алдыда, Республикалар национал чаагылдары кам-галарын болгаш хөгжү-дерин, өөргөдигин, эртемни, культураны күрүнелен дел-гезиниң эң чутула сорулга-ларын бирөөн деп санап турар. Олар чурттуң улус-тарын болгаш бүгү деле-гейин угаан-болдынын ту-манисч үнелиг чүдүлдерин доктаамал чоттула-зынга болгаш бот-боттарың байлалдыралыңга салдар чедирер.

Челиде, Эвилелди деле-гей ареназынга кол сорулга-лар республикалар ала-зынга харылааларын олар-нын аразыңа керээлер болгаш дугуржулгалар-биле таарыштырар. Керээни хүлээп көрүп турар бот-догуннаар күрү-нелерин Эвилелге кире-ринге ССР Эвилели ажык болуз. Эвилелге чаа кеңи-гүнерин хүлээп алыр дуга-йында шийтирилээр Керээниң бүгү кыркычылларың чөп-шөзүлгөзине-биле хүлээп алыр.

Керээни кыркычыл-ры республикалар Керээ кыркычылларың докта-лан чуртунуң өзүгээр Эви-лелден үнөр хостуг эргелиг. Бирээде өске республи-ка-ның составыңа кирип ту-

рар республикаларын ала-зыңа харылааларын олар-нын аразыңа керээлер болгаш дугуржулгалар-биле таарыштырар. Керээни хүлээп көрүп турар бот-догуннаар күрү-нелерин Эвилелге кире-ринге ССР Эвилели ажык болуз. Эвилелге чаа кеңи-гүнерин хүлээп алыр дуга-йында шийтирилээр Керээниң бүгү кыркычылларың чөп-шөзүлгөзине-биле хүлээп алыр.

рар республикаларын ала-зыңа харылааларын олар-нын аразыңа керээлер болгаш дугуржулгалар-биле таарыштырар. Керээни хүлээп көрүп турар бот-догуннаар күрү-нелерин Эвилелге кире-ринге ССР Эвилели ажык болуз. Эвилелге чаа кеңи-гүнерин хүлээп алыр дуга-йында шийтирилээр Керээниң бүгү кыркычылларың чөп-шөзүлгөзине-биле хүлээп алыр.

ССРЭ-ниң Дээди Сөвединиң сессиясында

Россия парламентизиниң даргазы Б. Н. Ельцин болу-нуң көлөшкөннөр-биле пизг маршалаары ССРЭ-нин Дээди Сөвединиң хай-уаа өскүдүп келген болгаш ам-лаа уламчылап турар. Россия демократтыг политик-тиг шийтешкенин суб-ботала Москваның кичи бо-жыныга болгаш ужуражыш-кыныга Б. Н. Ельцинниң чү-гаазы ССРЭ-ниң Дээди Со-вединиң ийн палаталарының март 11-де каттышкы хура-лында чүгаалажып көр дуга-йында айтыргың хей депу-таттар көдүрүп, санал кири-ген.

Бо айтырыгга хамаарыштыр санал-оналдар ийн алгы бо-лу берген: политиктиг ажил-дакчыларын чүгааларын Эвилел парламентиниң кичээ-нгейге албас ужурут деп, чамдык депутаттар санал ту-рар. А өскөдөр Б. Н. Ель-цинниң чүгаазын чуртта бай-дал-биле холбаштыр нияти-политиктиг дискуссияң хем-чээлинге чүгаалажып көөрү эргежок чутула деп санаан. Бадылашкын кылган: Б. Н. Ельцинниң чүгаазының долу бижимелин чансар үезинде дынаары дээш бадылашкы-нарың хей нуруу-биле деп-утаттар шийтирилээр.

Күш-ажылы чөрдүлээр-ни шийтирилээр механизми таарыштырар эрге-хоойлу ак-тыларын оларын ийгиң ном-чулазы-биле депутаттар чү-гаалаларын көргөн. Ол актлар — хуузуңа күш-ажыл чөрдү-лээр шийтирилээр чүрү-мунуң дугайында болгаш күш-ажыл дугайында хоойлу-жузуңа актларынга өскө-ригелер база немелделер килер дугайында хоойлу тө-лөшкөлдөрү-дир. Чурттуң улус ажил-айгынын бүгү айтырларынга ажиллап турар килерге хамаарышкан күш-ажыл чөрдүлээрлер оларын албан-дужааларыңа хама-арылга чокка шийтирилээр чамдык айл чуртунуң хоойлу-жузуңа актларын доктадыр ужурут. Ур эвес чүгаала-жып көлөшкөннөр түнөшүлде ийн хоойлу төлөшкөлдөр пар-ламент хүлээп алган.

Б. Н. Ельцинниң чүгаазы-ның долу бижимелин палата-ларын хураалар аалыңга чансар үезинде дынаан. Ель-цинниң чүгаазында айткан чамдык чүдүлөр-биле холбаш-тыр, бодунуң элелсигенин болгаш таарымааның депу-тат Н. Н. Зигвер илгерилээр. Чурттуң чаагай удуз кан-дыг дайынын эгелээрине Ельцин кылгырып турарыл деп депутат айтырып салган. Хоойлудар дайыныңча бе? Хоойлудар дайыныңча аге-лээн болгаш үргүлчүлөп ту-рар-дыр. Хамааты дайыныңча бе? А хамааты дайының чурт-туң чамдык черлеринде херек кырында чоруп турар-дыр. Оон ийиң кандыг дайының кылгырып турар киле? По-литиктиг шүүгээшкынарың аргазы-биле байдалың улам чидгелдирер дээр оралда-жышкынынарың парламен-тарий буруу шапкан.

Политиктиг чылдагааннар-биле хамаатыларын кезем-чин харысалгалыңче килер дугайында Б. Н. Ельцинниң Россия девискээрине про-курорларга берген айтышкы-ны кичиниң эргезинче карны халлашкын-дыр деп, депутат Б. М. Лазарев медегеп. Чон, кичилер хандыр болал көр кылдыр Ельцинниң чүгаазы-ның долу бижимелин солун-арга парларын чамдык депу-таттар саналган. Россия парламентизиниң даргаын дөткөн депутаттар база бер болган.

ССРЭ-ниң Чингине проку-рору Н. С. Трубин тайылбыр кылган. Эске ажил-чоруду-лга-биле чергелештир Советтер-нин албан-дужаалында ажил-дал турар Советтер даргала-рыңа удуз кеземче херээс көдүрерин айткан чүгү РСФСР-ниң Кеземче козек-еинге чок деп, ол дыктыгыл. Манаа холбаштыр чамдыг чүдүлү айтыр артың эвес: Россия Федерацияның де-вискээрине ийн албан-ду-жаалда Советтер даргала-рыңа удуз кеземче керээниң илгелзениң 1991 чылдың март 16-да эгелээр Б. Н. Ель-цинниң чүгаазында чарлаан турган.

Административтиг хору-т-далга таваржы берген кил-лер референдумга база-ла мй-дыг язылыштыр килер. — Эпчок айтыр салып-тай, Петр Михайлович, өг-бүлөзүң азы төрөдериңиң орунуга баалам болуз бе? — Хоржок. Кичи бүрүз чүгүлө бодунуң күзелиң иле-редир ужурут, өске кичи орунуга баалам болбас. Бюлетениң паспортун азы бодун шындыктың өске-лаа документини көргөскөн таа-рылгада бээр. А ону алган сонгучу холууң үжүн дай-зыга салыр. — Бадылашкының түп-нелерин ундурениң чүрү-муну...

— Тус черниң-биле 22 шах халтарга устак комиссия-нын даргазы бадылашкың доозулган чарлар. Бады-лашкын хаврактарын ажил-лар мурунда аткан бүгү бюлетениңиң санааш, олар-ның бир азын хачы-биле кезип каалар (оларын күш чок болдурган ол). Оон соода хааржакты ажитташ, бюлетениңиң санаар, түнөлдериңиң ундур-Устак комиссия бады-лашкын даямдык килер килериниң санаы, бадылаш-кын бюлетениңиң алтай килериниң, чөмө кичиниң «Ийе» азы «Оок» деп бады-лашкын база күш чок болган деп санаан бюлетениңиң санаы тус-тустап тодарташкы, ол бүгүн протоколга кирер, комиссия кеңигүнериң ажаа ат салыр. Устак комиссиялар прото-колларын март 18-ке чедир округ комиссияларыга ду-жаар, а олар ур протокол-дарын боттарының протокол-лары-биле казы Тыва АССР-ниң Төп сонгулда комиссия-зымга март 19-ка чедир кил-лер хүлээлгел. Тывага бол-ган бадылашкының түнөлдөрүн ундурган протоколду Төп сонгулда комиссия-сы Москвага чорудар.

КИЖИ БҮРҮЗҮНГЕ ЧЕДЕР ДЭЭШ

РСФСР-ниң Компартия-нын республика комитетиниң аграр айтырлар талазы-биле комиссиясының даргазы, компартияның В. С. Ону-р-ол баштан пропаганда бо-луп Бай-Тайга райомга чо-раан. Районунуң партия, совет ак-тивниң өөргөдигин Түзгө-нө эрттирген. Рынок экономи-ка-нын шийин турар үеде партия эге организацияларын соорулааларың дуга-йында алектелди В. С. Ону-р-ол, ССР Эвилелиниң хама-арыштыр референдум эртти-риниң талазы-биле беседан

партиянын республика коми-тетиниң харысалгалың ажил-дакчы Ч. М. Чүдүм алга кылган. Партия райкомунун бирги секретары Х. Б. Са-ган-оол азы үеде районун партия организацияларын соорулааларың доктаган. Партиянын республика коми-тетиниң пропаганда бөтү-нүң кеңигүнери партия эге организацияларын секре-тарлар-биле «Төгериң сто-лун» эрттирген. Партия эге организацияларын дайы-нын арга-шынзган бедизери-нин, оларын ажил-чоруду-галың чаартырың, илсөлө-

тия ажылың экижериниң дугайында РСФСР-ниң Ком-партиянын республика коми-тетиниң харысалгалың ажил-дакчы В. Ш. Сат алаа чүве чүгаалаан. Партия орга-низацияларын ажилын чаар-тырыңа, коммунистерниң авангардын ролюн бедизери-ңе хамаарышкан делгелерей чүгаа орта болган. Пропананда болурун ке-ңигүнери совокоттарга боду-р-улгелерге барыл, ажыкчы чон-биле, ужуражып, оларның сонуураан айтырларын харылаан. (Бистик көрр.).

Чон-Хемчин районун Шейи суурда үш секциялыг холушкан барааннар мага-зин «Чыраа-Бакы» совхозта ажилчын кооперация кол-лективни чоокта чаа ажил-далга килерген. Алаа Шейи суурун анык кыстарын ажилдадып каан. Улетүр барааннары салбырын эргелектиңге дуржулга-лыг салдыжы Сесин Енза-ковна Ховалыгы томуйлаан. Оон дуза ачкыч Светлана Монгуш болган. А аш-чөм килдиниң салдыжылары Оксана Ховалыг, Надежда Ооржак Шейи суурга торут-тугун болгаш школаны алаа дооскан. Амгы үеде чоңу хун бүрүнүң хергелг бараннамы-биле долу хан-дырлар берге. Дуржулгазы байлак Сесин Ензаковна-нын чагыг-сүмези өзүгээр

овна Ховалыгы томуйлаан. Оон дуза ачкыч Светлана Монгуш болган. А аш-чөм килдиниң салдыжылары Оксана Ховалыг, Надежда Ооржак Шейи суурга торут-тугун болгаш школаны алаа дооскан. Амгы үеде чоңу хун бүрүнүң хергелг бараннамы-биле долу хан-дырлар берге. Дуржулгазы байлак Сесин Ензаковна-нын чагыг-сүмези өзүгээр

салдыжы кыстар шудурга ажилдал туралар. Оларга ажилчын кооперацияны удузтулгазы дуза чедирип келген. ЧУРУКТА: улетүр ба-рааннары салбырын сал-дыжылары С. Е. Ховалыг биле С. Б. Монгуш. Вячеслав МОНГУШУН фотозу.

ХУРАГАННАР МЕНДИ-ЛЕ ТУРЗУНАМ

Республиканың малчын районнарының бирээси — Бай-Тайгада хой соода-лашкың уламчылашкан. «Кара-Хол» совхозта барык төнгөн, Ынчангаш бо ажил-айгы «Бай-Тал» совхозтан ситенин салып алгаш, өөр-түп ат турар. «Мурнак» совхозта хураганнарын ийин-шөйүндү аарыны база бар апарган, мал өчкөчлөр бо хунерде эне-нызым ажилдаас болза хоржок. Тыва улустуң «час ка-ды» деп чүгаазы бар. Ам районун ажил-айгырында өшкү база төрүп эгелзэн, оларга салмакчыларын ле-мей чорудар апар. Малчы-нарын салдыг хандырыл-га арай номшан. Ону ра-йонун удузтур органнары демнешип шийтирилээр чу-гула. Салчак САРЫГ-ООЛ. Тээли суур.

Тыва АССР-ниң Дээди Сөвединиң чедиги чымыжың ээлчег чок алдыгы сессиязын чымдырар дугайында ТЫВА АССР-НИҢ ДЭЭДИ СӨВЕДИНИҢ ПРЕЗИДИУМУНУҢ ЧАРЛЫ БИ

Тыва АССР-ниң девискээрине РСФСР-ниң референдуму-нун дугайында айтырымын Дээди Сөвединиң чедиги чы-мыжың ээлчег чок алдыгы сес-сиязын 1991 чылдың март 13-те Кызыл хоорайга чымдырар. 2 Тыва АССР-ниң девискээрине РСФСР-ниң референду-мунун дугайында айтырымын

13 чүүл. Эвилел судтары
Эвилел судтарынга ССР
Эвилелингия Дээди суду,
ССР Эвилелингия Дээди ар-
битраж суду, ССР Эвилели-

ажиллаар 5 элсону тургус-
кан. Үнчэлээ-даа эртык ке-
зектер чогуундан 25 трактор
агаа түрүп бөгөөд, чөмч
белеткээр, дүжүт ажар
техниканы март 15-те эгелээр
кылдыр сонгаарлатканын чү-
нүн биле тайылбырлаарыл

мал чөмийн хэрэгдлээр чухай
всес, а целост-тир деп көргөн.
Ол бүдүмелди Чита областан
Самалгалдай суур.

Виктор ЛОПСАН.

2-ги арын, 1991 ч. март 13.

2-ги арын, 1991 ч. март 13.

